

Харитоновна Д. Д.,

аспірант кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕАЛІЗАЦІЯ ДИХОТОМІЇ «СВІЙ ↔ ЧУЖИЙ» У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ВИСТУПУ В СУДІ Ю.В. ТИМОШЕНКО)

Анотація. Статтю присвячено опису категорій «свій» та «чужий» у їх протиставленні на матеріалі виступу Ю.В. Тимошенко в суді 3 жовтня 2011 р. Визначено способи представлення вищезазначених категорій на лексико-семантичному рівні. Проаналізовано особливості трансформацій дихотомії у 3 напрямках: 1) перехід «своїх» у сферу «чужих»; 2) зарахування «чужого» до категорії «свого»; 3) категорії «свій» і «чужий» у традиційному значенні.

Ключові слова: політичне мовлення, «свій ↔ чужий», бінарна дихотомічна опозиція, аксіологія, імпліцитне значення.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, характерні для сучасного суспільства, нерозривно пов'язані з політичною діяльністю. Сьогодні в Україні, котра стала на шлях суттєвих політичних та соціально-економічних змін, дослідження бінарних опозицій суспільно-історичного характеру постає особливо гостро. Адже будь-який державний простір можна визначити у термінах дуалістичної матерії, котра априорі не існує без протиріччя й антиномій, що сприяє активному розвитку опозиції «свій ↔ чужий» у семантичному континуумі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми висвітлення опозиційного протиставлення «свій ↔ чужий» зверталися такі науковці, як О.В. Белова, Н.Ю. Кривда, О.О. Селіванова, Т.Ф. Семашко, О.Г. Олійник, Г.М. Яворська та ін. Однак дихотомія «свій ↔ чужий» у сучасному політичному суспільстві набула нових, ще не досліджених раніше вимірів та особливостей втілення, що й визначає актуальність нашої розвідки.

Об'єктом нашого дослідження є антиномічні категорії «свій» та «чужий». Предметом – мовні засоби реалізації бінарної опозиції «свій ↔ чужий», застосовані політиком для впливу на адресну і фокусну аудиторію. Матеріалом дослідження обрано виступ Ю.В. Тимошенко в дебатах на суді 3 жовтня 2011 року.

Мета статті – аналіз лексичних одиниць, які виражають категорії «свій» і «чужий» та актуалізують їх протиставлення на лексико-семантичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Категорії «свій» та «чужий» є міждисциплінарними, оскільки реалізуються у міфології, культурі, релігії та філософії. У міфології *своє* – це те, що має належність до сім'ї, роду, клану, племені, іншими словами, описує власну культуру. *Чуже*, відповідно, розглядається поза межами уявлень, властивих групі, до якої належить індивід. У світогляді первісних людей *чужий* поставав як нелюдь, позбавлена самої суті людської природи, він – дикий, незвичний, незрозумілий [2]. У культурі ж *чуже* категоризується як щось давнє, незвичне, опозиційне до рис народної культури і

народних традицій, які маркують категоріальне поле «своє». У філософії вищезазначені категорії тяжіють до онтологічних джерел існування людини: якщо *своє* – це Я, моє, то *чуже* розкривається як Інше, котре є частиною суб'єктивної структури та внутрішнього світу людини разом із Я-своє: «Саме поєднання категорій Я та Ми, а далі Вони, Свої – Чужі й зумовлює поступове зростання нескінченного поля духовності, яке водночас скероване на усвідомлення людиною самої себе, що не є можливим поза дослідженням усього спектру міжлюдських стосунків та стосунків із навколишнім світом: Усесвітом, природою», – зазначає О.П. Гужва [4, с. 116].

Звернемося до словникових дефініцій цих категорій. Існують такі розуміння номена «свій»: 1) той, що належить собі, який є у себе; 2) перебуває у родинних, дружніх або інших близьких стосунках чи пов'язаний місцем постійного проживання, спільною працею, спільними переконаннями; 3) особливий, своєрідний, унікальний, адже властивий тільки цій особі [1]; 4) рідне, вітчизняне [3, с. 1298].

Категорія «чужий» реалізує такі значення: 1) належить комусь іншому, не власний, не свій; 2) не пов'язаний родинними зв'язками із кимось; нерідний; 3) який не перебуває у близьких взаєминах із кимось, не пов'язаний спільністю умов життя, праці; сторонній; 4) який не є батьківщиною або місцем постійного проживання для кого-небудь; 5) який має інші прагнення, погляди, інтереси тощо [1]; 6) незнайоме, невідоме; наприклад, не з нашого будинку, сім'ї та взагалі землі, тобто іноземний [5]; 7) здобуте, зароблене не своєю працею, зусиллями; 8) те, що є продуктом мислення (слова, ідеї, думки) когось іншого, присвоєне; 9) незвичне за виявом; 10) те, що не відповідає поглядам, інтересам, прагненням когось [3, с. 1617].

Для кращого розуміння змістового наповнення цих категорій ми застосували лексико-семантичний аналіз, використовуючи термінопоняття семема та семи. Як відомо, семема як лексико-семантичний варіант значення полісемічної лексики реалізується лише у певному контексті. Семема є двоплановою мовною одиницею і, відповідно, має план значення та план вираження. Вона містить семи як структурні компоненти, суто ідеальні «цеглинка змісту» лексики: семема – це «семантичний мікрокомпонент, що відображає конкретні ознаки позначуваного словом явища» [15, с. 44].

На основі компонентного аналізу було виокремлено такі семні складові елементи прямого номінативного значення прикметників «свій» та «чужий».

«Свій»:

– належить до «Я»;

– рідний, пов'язаний родинними чи іншими взаєминами;

- вітчизняний, має належність до батьківщини;
- особливий, своєрідний, унікальний.
- «Чужий»:
- не свій, належний комусь;
- нерідний, не пов'язаний родинними зв'язками;
- неблизький, сторонній;
- який належить іншій країні;
- який має інші погляди, прагнення.

Під етимологічним кутом зору «свій» інтерпретується як «власний, споріднений», сягає індоєвропейського *sū-, що означає «рід, народжувати» [6, с. 194]. У свою чергу, «чужий» трактується як те, що «належить комусь іншому, не свій». Це слово вважається запозиченням із прагерманської *reudō- («народ»). Первинне значення було «германський», але невдовзі відбувся процес генералізації, і слово стало означати «чужий взагалі» [7, с. 352].

Вищезазначені категорії не можуть існувати одна без одної. Це пояснюється дихотомічними, бінарними зв'язками, що існують у природі, адже світ – це дуалістична матерія. Тому опозиція «свій ↔ чужий» виявляється в усьому та на різних рівнях організації матерії.

Т.Ф. Семашко щодо цього зазначає: «Належачи до категорії свідомості, що забезпечують орієнтацію людини в навколишньому просторі та впливають на процеси пізнання, бінарна опозиція *свій – чужий* осмислюється на різних рівнях – міжособистісному/міжгруповому/міжетнічному: відбувається усвідомлення *себе* як об'єкта пізнання і можливості самоідентифікації, далі усвідомлення *себе* членом своєї групи (*Я/Ми – свій*), згодом – *інших*, не таких як *Я (Ти/Вони – чужий)*, що дозволяє з'ясувати її роль у внутрішньому світі індивіда та в його зовнішньому спілкуванні» [14, с. 87].

Спіраючись на розвідки у галузях психології та лінгвістики, можемо говорити, що дихотомія «свій ↔ чужий» існує як у внутрішньому, так і у зовнішньому форматі. І.С. Кон стверджує, що подвійна форма опису суб'єктно-об'єктної характеристики людини є необхідною для визначення її природи та діяльності [8, с. 32]. Тому уявлення про *своє* та *чуже* як внутрішня опозиція насамперед звернено до особливостей духовного та душевного світів індивіда, до того, як сприймає себе сама особистість і як бачать її інші. Таке роздвоєння внутрішнього *Я* у людині сприяє глобальному пізнанню себе самого, що можливе лише в контексті взаємин з іншими людьми [8, с. 247]. Водночас зовнішня опозиція характеризує статус людини, її процеси соціальної самоідентифікації, є «засобом об'єднання з одними і дистанціювання з іншими» [14, с. 87].

Опозиція «свій ↔ чужий» більшою мірою вирізняється у процесі людської комунікації – як в усній, так і в писемній формах. Тому *чужі/інші* стають важливою ознакою такого міжгрупового спілкування [13]. Більше того, ця дихотомія впливає на укорінення стереотипів. О.О. Селіванова вказує, що залежно від типу посесора в етносвідомості фіксується стереотипне протиставлення «свого» і «чужого» через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов [13, с. 27].

Ми цілком погоджуємось із думкою О.О. Матвєєвої, що категорії «свій» та «чужий» містять певну аксіологічну складову частину. Така оцінка є багатогранною і може виражатися такими прикметниками: *хороший/поганий* чи *кращий / не такий гарний*. Ця аксіологічна шкала маркує позитивне значення для категорії *свого*, натомість за категорією *чужого* закріплено виключно негативну оцінку [10, с. 74].

У мовленні Ю.В. Тимошенко оцінка має яскраве вираження. Оскільки політик виступає у суді, її монолог апріорі звернений до адресата, фокусної аудиторії. Тому бінарна опозиція виявляє себе на рівні *Я* у зіставленні/порівнянні із «чужою групою людей»: «*Власне кажучи, розпочати я би хотіла з того, що в січні 2009 року по розв'язанні так званої «газової кризи», яку створили саме ті люди, які дуже тісно співпрацювали з корупційними структурами, я як на ту хвилину Прем'єр-міністр хочу чітко заявити, що в той час я діяла законно, логічно, ефективно, по-державницьки. Я не торгувала землею під Чорноморський флот, я не торгувала газотранспортною системою, «Енергоатомом», «Укртелекомом», я не здала жодної п'яді української землі і жодної гривні державної власності не було поставлено під удар. Криза була розв'язана. Хочу сказати, що якщо б зараз повторилися такі самі обставини, я би діяла так само, я би так само, використовуючи надану мені Конституцією, законами України владу, робила би те ж само і так би само чітко і зрозуміло виводила б країну з кризового стану» [12]. Як засвідчує фрагмент цитати, мовець відразу створює позитивний образ власного *Я* через введення у текст заперечної частки *не*, яка імпліцитно переводить інформацію з адресанта на *тих людей*, малоючи, відповідно, їх негативний образ. Особовий займенник *ті* маркує не свою групу людей, дії котрих ідуть у розріз із власне діями *Я*-мовця, реалізує значення «особи, котрі діють проти народу загалом та держави зокрема». Якщо розглядати внутрішній орган керівництва під кутом зору *свого*, то у Ю.В. Тимошенко вони переходять у групу *чужого* через те, що *співпрацюють із корупційними системами*. Так, політик наводить низку роз'яснювальних причин. По-перше, підписання угоди В.Ф. Януковичем і Д.А. Медведєвим у Харкові 21 квітня 2010 року легалізувало перебування флоту Російської Федерації на Чорному морі на території України до 2017 року і далі з наступним терміном на 5 років в обмін на встановлення меншої ціни на газ для населення [16]. По-друге, у 2011 році не українські, а саме російські банки надавали кредит «Енергоатому»¹ для будівництва додаткових енергоблоків [11]. По-третє, продаж «Укртелекому» у приватний сектор у 2011 році. На офіційному сайті компанії сказано: «У 2011 році відбулися зміни у складі власників компанії. ТОВ «ЕСУ», яке належить австрійському інвестиційному фонду ЕРІС, придбало 92,79% акцій ПАТ «Укртелеком», ставши мажоритарним акціонером компанії» [9]. Це означає, що до того часу головним акціонером була держава. Усе це дає підстави Ю.В. Тимошенко зараховувати верхівку, що продає Україну, до категорії *чужих*, наголошуючи на тому, що сама *Я*-мовець такого не робила.*

На наш погляд, категорії «свій» та «чужий» можуть бути реалізованими за допомогою одиниць, котрі містять оцінний компонент у своїй семантичній структурі, та одиниць, які набувають оцінності в умовах певного контексту. Тому можна говорити про два способи реалізації оцінки: експліцитний та імпліцитний [17, с. 461].

Далі у своєму виступі Ю.В. Тимошенко конкретизує значення вказівного узагальнюючого займенника *ті*, зазначаючи, хто ж саме належить до сфери *чужих*. При цьому вони стають *чужими* у нижче наведеному контексті: «*Зараз, на двадцяту річницю Незалежності, я у тій же самій камері, в тій же в'язниці, за те саме. За те, що будучи Прем'єром, я достатньо*

¹ Національна атомна енергогенеруюча компанія; є оператором усіх діючих атомних електростанцій в Україні.

чітко посунула корупційні інтереси, дала можливість жити державі. Я думаю, що далі треба цю традицію змінювати, і потрібно, щоб злочинці сиділи у в'язниці на чолі з президентами, які повністю організують корупцію в Україні, на чолі з деякими прем'єр-міністрами, які стають на чолі корупції. Я думаю, що вже на наступну річницю, не ювілею Незалежності, все буде стояти на своїх місцях так, як мусить бути. Я думаю, що ми всі до цього докладемо зусилля» [12]. Негативний образ чужої групи вимальовується, виходячи із поняття «корупція», що реалізує семантику «підкупність, продажність урядовців і громадських діячів» [1], тобто означає неправильні, антиморальні дії. Сюди автор зараховує президентів, деяких прем'єр-міністрів (але без уточнення прізвищ), силові структури. Натомість до групи «своїх» належать «Я-мовець» та «ми», під якими, очевидно, розуміються усі громадяни країни.

Для Ю.В. Тимошенко чужим постає і певна конкретна особа, а не тільки загальна група людей: «Я хочу сказати, що і тоді, всупереч корупції тодішніх посадовців, усупереч олігархії, яка тоді працювала, мені вдалось і тоді за 7 місяців поставити на ноги енергетичну систему, дати в бюджет десятки мільярдів гривень і забезпечити погашення пенсій, з/п, які накопичувалися місяцями. Коли після того, на десяту річницю Незалежності, мене Кучма, тодішній Президент, поміщав у ту саму в'язницю, він мене поміщав за те саме, що, вирішуючи питання і проблеми людей, я тоді подвинула всі фінансові інтереси олігархії, яка вже на той момент опанувала країну» [12]. На перший погляд, людина-політик має перебувати в одному просторі таких самих своїх, як і вона, політиків, об'єднаних спільними рисами, метою та діями на благо розвитку країни. Проте внутрішня боротьба всередині «своїх» призвела до відмежування одних від інших, до своєрідного розколу, і тодішній Президент України Л.Д. Кучма разом з олігархами, в інтерпретації Ю.В. Тимошенко, стає на чолі чужої групи, а саму Ю.В. Тимошенко арештовують 13 лютого 2001 року.

Це ж стосується й іншого Президента України: «У моїй справі спочатку був написаний вирок Печерського районного суду в Адміністрації Президента, потім було порушено КС, потім вона була «розслідувана» СБУ і прокуратурою, після того почалося судове засідання і судове розслідування. Вирок написаний до порушення КС. Тому що Президент країни вважає мене небезпечним політичним конкурентом, правильно вважає, він правильно визначився, я не буду спростовувати. Я хочу сказати, що я своїм життєвим завданням бачу побудову в Україні правового, демократичного, морального суспільства, що несумісна з олігархією, яка сьогодні діє в країні, і з ключовим керівником олігархії, яким є сьогодні Янукович» [12]. В.Ф. Янукович не просто зараховується автором до категорії «чужий» на основі розлогого синонімічного ряду: недобудови в Україні правового, демократичного, морального суспільства. Мовець, використовуючи словосполучення ключовий керівник олігархії, надає антропоніму «Янукович» яскравого негативно-емоційного забарвлення із позначкою «небезпечний, ворожий».

До «своїх» Ю.В. Тимошенко зараховує не лише себе, а й український народ та демократичну світову спільноту: «Я зараз хочу чітко і зрозуміло сказати – все, що говорять мої захисники, все, що буду говорити я, це не для цього суду, повірте – вирок є. Якщо хтось у залі або в суспільстві думає, що вирок буде виправдовувальним, я хочу, щоб ви зараз не плекали надії на те, чого не буде. Вирок написаний, він буде оголошений. Я буду говорити, але це я говорю не для цього суду, не для

цих прокурорів, які не представляють ні закон, ні конституцію, ні справедливість. Вони представляють сьогодні людей, які випадково дорвались до влади, які сприймають країну як ЗАТ, яке приносить їм великі, нечесні ставки, вони представляють їх, вони не представляють Конституцію і не представляють Україну. Тому говорити я зараз буду для українського суспільства, для українських громадян, для демократичної світової спільноти. Я переконана, що після того, як буде винесено обвинувальний вирок, ми обов'язково отримаємо повну реабілітацію у міжнародних судах. Саме тому, що свою промову я буду говорити не для цього суду, а для українського суспільства і для міжнародної демократичної спільноти, я, можливо, перший раз у цьому суді встану, тому що я звертаюсь саме до громадян, до тих людей, які хочуть бачити країну справедливою, правосудною, європейською державою» [12]. Для автора чужими постають суд, прокурори, закриті акціонерні товариства, тобто все те, що йде під маркером корупції. До категорії «своїх» Ю.В. Тимошенко зараховує тих, хто представляє Конституцію, істинні інтереси України, українське суспільство, український народ, демократичну світову спільноту, міжнародні суди. Така дихотомія опозиційного протиставлення «своє ↔ чуже» вибудовується на базі категоризації правильного ↔ неправильного.

Висновки. Таким чином, проаналізований виступ Ю.В. Тимошенко на дебатах у суді засвідчує активний розвиток дихотомії «своє ↔ чуже» у трьох векторах: 1) «свої» стають «чужими» (Президенти (Л.Д. Кучма, В.Ф. Янукович), прем'єр-міністри, суд, судді, прокурори, закриті акціонерні товариства, олігархи, силові структури, верхівка загалом); 2) «чужі» переходять у сферу «своїх» (демократична світова спільнота, міжнародні суди); 3) така трансформація узагалі не відбувається (категорія «свої» апіорі об'єднує Я-мовця, українське суспільство, український народ; до «чужих» належать «ті люди» як узагальнення чужих/інших).

Трансформації змістового наповнення категорій «свої» та «чужі» ґрунтується на бінарних поняттях морального ↔ аморального, гуманного ↔ негуманного, демократичного ↔ недемократичного, які конкретизують категорії позитивної та негативної оцінки.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua>.
2. Артюх А. Своє – чуже, дике – культурне. Базові структури міфологічних когнітивних моделей (до проблеми інваріанта і трансформації в інформаційному просторі) / А. Артюх // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 84–93.
3. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Гужва О.П. Запитання-виклики у просторі культури / О.П. Гужва, П.Д. Подорожний // Науковий вісник Харківського національно-педагогічного університету. Серія «Філологія». – 2016. – Вип. 46. – Ч. 2. – С. 116–124.
5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=43179>.
6. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р – Т / [уклад.: Р.В. Болдирев та ін.]. – 2006. – 704 с.
7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 6: У – Я / [уклад.: Г.П. Півторак та ін.]. – 2012. – 586 с.

8. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
9. Корпоративний центр ПАТ Укртелеком: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrtelecom.ua/about/today/history>.
10. Матвеева А.А. Взаимодействие категории «СВОЙ – ЧУЖОЙ» и категории оценки / А.А. Матвеева // Вестник Башкирского университета. Раздел «Филология и искусствоведение». – 2007. – Т. 12. – № 3. – С. 74–77.
11. Національна атомна енергогенеруюча компанія «Енергоатом»: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energoatom.kiev.ua>.
12. Повний виступ Юлії Тимошенко в дебатах на суді // Українська правда. – 3.10.2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2011/10/3/6635894/>.
13. Селіванова О.О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості / О.О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
14. Семашко Т.В. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі : [монографія] / Т.Ф. Семашко ; за ред. Н.В. Слухай. – К. : Арт Економі, 2016. – 480 с.
15. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи (коммуникативный аспект) / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж.ун-та, 1985. – 172 с.
16. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/643_359.
17. Харитонов Д.Д. Опозиція «свій – чужий» у сучасному політичному дискурсі чинного президента Росії / Д.Д. Харитонов // Studia Linguistica: збірник наукових праць. – 2016. – Вип. 9. – С. 455–463.

Харитонов Д. Д. Реализация дихотомии «свой – чужой» в политическом дискурсе (на материале выступления в суде Ю.В. Тимошенко)

Аннотация. Статья посвящена описанию категорий «свой» и «чужой» в их противопоставлении на материале выступления Ю.В. Тимошенко в дебатах на суде 3 октября 2011 г. Определены способы языкового представления вышеупомянутых категорий на лексико-семантическом уровне. Проанализированы особенности статуса дихотомии в трех направлениях: 1) переход «своих» в сферу «чужих»; 2) зачисление «чужого» к категории «своего»; 3) отсутствие изменений в категориях «свой» и «чужой».

Ключевые слова: язык политики, «свой ↔ чужой», бинарная дихотомичная оппозиция, аксиология, имплицитное значение.

Kharytonova D. Realization of dichotomy “self – alien” in Julia Tymoschemko’s political discourse

Summary. The article is devoted to the description of antinominal categories “self” and “alien” based on the material of Julia Tymoschemko’s speech in debates of the court on October 3, 2011. The ways of these categories’ representation are shown on the lexical-semantic level. Much attention is focused on the three peculiarities the state of this dichotomy possesses: 1) conversion of “selves” in the sphere of “aliens”; 2) enrolment of “alien” into the category of “self”; 3) absence of changes in the categories “self” and “alien”.

Key words: political language, “self ↔ alien”, binary dichotomy opposition, axiology, implicit meaning.